

Minorități și politică în Balcani: România și Protocolul Kalfov – Politis (septembrie 1924)¹

Existența minorităților etnice, culturale și confesionale în statele Sud – Estului european în perioada interbelică a fost o realitate incontestabilă; numai Turcia kemalistă nu a recunoscut prezența unor minorități **naționale** pe teritoriul ei. Devenirea istorică a comunităților umane din acest spațiu oferă suficiente argumente pentru explicarea acestei situații. După războaiele balcanice și prima conflagrație mondială, care au înregistrat mari mișcări de populație și importante modificări ale frontierelor, statutul minorităților a devenit o problemă internațională. Mai mult, evoluția conflictului armat greco – turc din Asia Mică a determinat exodul unui număr de peste 1 milion de greci (estimările sunt relative) spre Grecia continentală și insulele egeene. Tratatul de pace din anii 1919 – 1923 au inclus prevederi speciale privind protecția minorităților și în unele cazuri schimbul de populații. Faptul nou era acela că drepturile minorităților au fost plasate, pentru prima dată, sub protecție internațională; Secția Minorități și Consiliul Societății Națiunilor (SDN) erau chemate să vegheze la respectarea acestor drepturi. A fost stabilit un întreg mecanism de soluționare a plângerilor. Ideea centrală era găsirea modalităților care să favorizeze un acord amiabil între părțile în litigiu, pentru că disputele au fost numeroase. Ele au fost provocate atât de politicile naționale, cât și de dinamica situației internaționale. La Geneva prevala concepția realizării unei apropieri între comunitățile dintr-o țară și nu adâncirea divergențelor. A fost o experiență cu totul nouă în practica internațională: primul director al Secției Minorități, norvegianul Erik Colban, a străbătut întreaga Europă, inclusiv Balcanii, pentru a se întâlni cu șefii statelor legate prin acorduri speciale în acest domeniu, cu responsabili politici și religioși ai minorităților, îndemnând la înțelegere, predicând pacea².

În seria frecventelor dispute care au opus state din zonă în problema minorităților, implicând intervenția SDN, s-a aflat litigiul dintre Bulgaria și Grecia, aparent soluționat prin acordul Kalfov – Politis³ de la Geneva (29 septembrie 1924), anulat însă formal în iunie 1925 din motive **politice**. Este vorba de un caz interesant, cunoașterea lui nuanțată oferind bune repere pentru înțelegerea – chiar dacă parțială – a dinamicii raporturilor interbalcanice la mijlocul anilor "20. Deși acest „dosar” a beneficiat de o analiză pertinentă⁴, unele informații noi ne determină să revenim asupra lui și să ne oprim succint asupra unui aspect încă neexplorat, cel al poziției României.

Raporturile bulgaro – elene au fost determinate de prevederile tratatului de pace de la Neuilly și ale Convenției privind emigrația voluntară și reciprocă, anexă a tratatului (27 noiembrie 1919). În virtutea articolului 48 din tratat, Aliații garantau Bulgariei un deșeu economic la Marea Egee, modalitatea împlinirii clauzei urmând a fi decisă prin negocieri bilaterale⁵.

Acordul privind emigrația voluntară și reciprocă a generat litigii legate de bunurile refugiaților și protecția minorităților. Aceste dispute au fost agravate și de activitățile Organizației Revoluționare Interne Macedonene (ORIM) desfășurate pe teritoriul elen. În fapt, chestiunea centrală a fost aspirația cercurilor influente bulgare de a avea

asigurată cel puțin o parte a teritoriului Traciei, deci ieșirea la Marea Egee, obiectiv împlinit după tratatul de la București din 1913, dar ratat din punct de vedere militar în septembrie 1918, și politic la Conferința păcii. Bulgaria învinsă nu s-a consolată în perioada imediat următoare cu pierderea Traciei, ca și a Macedoniei și Dobrogei. În anii '20 factorii de decizie de la Sofia au considerat că numai restabilirea unui control asupra Traciei, chiar parțial, era posibil în contextul crizelor multiple care au zdruncinat statul elen, mai ales după aventura militară din Anatolia.

Încă în expozele din Sobranie privind tratatul de la Neuilly (26 decembrie 1919), premierul Aleksandăr Stamboliiski era convins că Tracia va reveni Bulgariei⁶. Instalarea autorităților elene în mai 1920 – după retragerea forțelor aliate – a iritat profund opinia publică bulgară, una din consecințe fiind valul de refugiați⁷.

Agitațiile din Bulgaria au provocat îngrijorare în cercurile politice grecești. Aici se află una din explicațiile inițiativei liderului Eleftherios Venizelos de a crea un bloc cu Iugoslavia și România (septembrie 1920), care să prevină o resurrecție a spiritului bulgar de revanșă⁸.

Unii observatori străini de la Sofia considerau că Bulgaria aspira la un „coridor” spre Kavalla, fiind convinsă că Iugoslavia țintea spre Salonic și că la un moment dat cele două părți s-ar fi putut „înțelege” pe seama Greciei⁹. Erau opinii avansate odată cu declanșarea crizei politice de la Atena – căderea guvernului Venizelos, revenirea regelui Constantin și refuzul Aliatilor de a mai susține efortul militar elen în Anatolia (noiembrie – decembrie 1920).

Totuși, până la încheierea conflictului militar din Asia Mică, Bulgaria a evitat formal să intre în combinații anti-grecești, mizând pe o soluție favorabilă intereselor sale oferite de Aliați la viitoarele negocieri de pace. Problema „imaginii” în Europa era foarte importantă pentru guvernul de la Sofia. Faptul că premierul bulgar a putut vorbi personal la Conferința internațională de la Genova (aprilie – mai 1922) în problemele minorităților și ieșirii la Marea Egee a fost apreciat drept „un succes uriaș al delegației bulgare”¹⁰.

Pe de altă parte, Atena a făcut front comun cu Bucureștiul și Belgradul în demersurile adresate forurilor internaționale, îndeosebi Conferinței Ambasadorilor, contra incursiunilor bandelor înarmate bulgare pe teritoriul acestor state în anii 1921 – 1922¹¹.

Un reper interesant, dar nu întâmplător, a fost că Bulgaria a început să ridice problema statutului minorităților din statele vecine, inclusiv din Grecia, exact în perioada când era acuzată de complicitate cu activități teroriste¹².

Iminența înfrângerii militare a Greciei în războiul cu Turcia kemalistă determina pe Stamboliiski să adopte o poziție practică. Premierul bulgar declara ministrului român la Sofia, Constantin Langa – Rășcanu (31 august 1922) că a retras de la Secretariatul SDN plângerea privitoare la protecția minorităților bulgare din Macedonia și Dobrogea, dar adăuga: „La Tracia însă, și la debușeul nostru la Marea Egee nu renunțăm. Nu vă ascund dar, că toată ținta și toate eforturile noastre sunt spre sud. /.../ Ieșirea la Egee trebuie să ni se dea!”¹³

Care a fost practic poziția oficială a Bulgariei în legătură cu ieșirea la Marea Egee? La începutul lunii octombrie 1922, printr-un **aide-mémoire** adresat guvernelor de la Londra, Paris și Roma, diplomația bulgară a pledat ideea autonomiei Traciei Orientale și Occidentale. Proiectul a provocat nervozitate în statele vecine, care vedeau în aceasta o etapă pe drumul spre anexarea Traciei de către Bulgaria¹⁴.

Știm că tezele bulgare în această problemă nu au găsit audiență la București și Belgrad în timpul vizitelor lui Stamboliiski din noiembrie 1922, deși acesta a rămas optimist și a căutat să obțină și sprijinul Cehoslovaciei la negocierile de la Lausanne¹⁵. Revendicările Bulgariei s-au izbit mai ales de opoziția Turciei kemaliste pentru care suveranitatea asupra Traciei Orientale era un obiectiv cardinal. La rândul ei, Grecia a rămas în posesia părții occidentale, fapt care a provocat violențe între bulgari și greci în zonă (aprilie 1923)¹⁶. Însărcinatul cu afaceri bulgar la Atena, Kantardjiev, a protestat contra acțiunilor autorităților grecești, iar ministrul cehoslovac Karel Mecir „a cerut clemență față de bulgarii care trăiesc în Grecia”¹⁷.

După lovitura militară de stat din Bulgaria (9 iunie 1923), adversitatea noului regim de la Sofia față de Grecia nu a scăzut, obiectivul principal – cel puțin declarat – devenind de această dată protecția minorităților¹⁸. A urmat o serie întreagă de plângeri adresate Consiliului SDN, între principalii autori aflându-se președintele Consiliului Național al Uniunii emigranților macedoni din Bulgaria, Kusev; dorința refugiaților era revenirea la locurile natale, inclusiv din Grecia¹⁹. În același timp, acțiunile ORIM produceau panică și violențe la frontiera comună bulgaro – iugoslavo – greacă; într-un articol din „Observer” (21 octombrie 1923), generalul britanic C.D. Thompson estima că liderul organizației, Todor Alexandrov, putea pune în mișcare „o armată de 50 – 60.000 voluntari”²⁰. Faptul reprezenta „un veritabil pericol pentru pace”, aprecia Helmer Rosting, expert al SDN în problema minorităților (29 februarie 1924), care semnală că guvernele grec și sârb nu aplică reglementările internaționale în vigoare în acest domeniu²¹. Aceasta părea a fi și opinia lui Erik Colban după vizita efectuată în Bulgaria la sfârșitul lunii martie și începutul lunii aprilie 1924, mai ales prin prisma memoriilor primite de la organizațiile macedonene²².

În raporturile bilaterale, problema minorităților a fost deosebit de complexă și formal distinctă de cea care a existat între Iugoslavia și Bulgaria sau între Iugoslavia și Grecia. Obligațiile Bulgariei intrau sub incidența Convenției de la Neuilly privind emigrația voluntară și reciprocă a minorităților greco – bulgare (27 noiembrie 1919). Obligațiile Greciei erau prevăzute în Convenția Specială de la Sévres (10 august 1920) intrată în vigoare abia în august 1924. Aplicarea Convenției de la Neuilly trebuia supravegheată de o Comisie mixtă sub egida SDN. Chestiunea care preocupa guvernul de la Sofia era împiedicarea unei „emigrații obligatorii” împotriva spiritului Convenției care se referea la o „emigrație voluntară”. În acest sens, Bulgaria a cerut în mod repetat o anchetă generală, deoarece considera că autoritățile elene făceau presiuni asupra minoritarilor bulgari să emigreze²³. Termenul de „etnic bulgar” pe teritoriul Greciei avea o accepție relativă, Belgradul fiind interesat ca „minoritatea slavofonă” să nu fie declarată „bulgară”. Iată câteva repere ale acestei dileme.

La 6 mai 1924, St. Kolokotronis, însărcinatul cu afaceri al Greciei la Berna și reprezentant la SDN, expunea poziția guvernului său: erau recunoscute existența pe teritoriul grec a unor persoane „de origine slavă” și dreptul lor de a folosi limba maternă în școlile primare. După diplomatul elen, „această limbă nu este nici sârbă, nici bulgară, ci un dialect diferit de amândouă”. În consecință, nu existau în acest dialect „nici cărți, nici literatură”. Se iveau problema: ce limbă va fi folosită? Interlocutorul său, Erik Colban, nu oferea un răspuns direct, dar considera că obstacolul putea fi depășit „dacă persoanele aparținând minorității li s-ar permite să decidă asupra problemei și să aleagă limba de utilizare”. Să reținem că Dimitar Mikov, omologul bulgar la Geneva al lui St. Kolokotronis, aprecia că „fără nici o îndoială, slavii din Grecia sunt bulgari, și limba lor maternă este bulgara”²⁴. După numai șase zile, Kolokotronis încerca să afle răspunsul exact al directorului Secției Minorități a SDN privind „limba care trebuie folosită în școlile minorităților slave din Grecia, în special din Macedonia”. E. Colban nu era însă în măsură să ofere un răspuns definitiv, în lipsa unor „cunoștințe suficiente”; totuși, el nu ezita să întrebe „dacă nu este posibil să se dea instrucție în limba bulgară, care este poate limba slavă cea mai apropiată, și astfel să se evite pericolele propagandei bulgare printr-un anumit aranjament privind supervizarea școlilor, cărților, numirea învățătorilor etc.” Replica lui Kolokotronis a fost fără echivoc: „un guvern grec care ar face demersuri ca slavii să învețe limba bulgară în Grecia nu ar rămâne la putere mai mult de trei ore”. Ieșirea din impas era văzută în tipărirea de către guvernul grec a cărților necesare în „dialectul minorităților”. Pentru diplomatul elen, a preda în limba sârbă în școlile minoritare din Grecia „nu ar fi mai bine, ci chiar mai rău”²⁵.

Sunt câteva repere ale istoriei semnării Protocolului Kalfov – Politis de la Geneva (29 septembrie 1924) privind protecția minorităților respective, act controversat, cu

aplicare rămasă la nivelul intențiilor. Evenimentul care a precipitat încheierea lui a fost însă incidentul de la Tarlis (Terliz), aceasta declanșând violențe în lanț de ambele părți.

La 27 iulie 1924, în satul Tarlis de pe teritoriul elen, în apropiere de Drama, grănicerii greci au arestat și ucis 17 bulgari cu suditență greacă, motivând că patrulea a fost atacată de forțele ORIM. Comisia mixtă greco – bulgară a început imediat ancheta, concluziile preliminare fiind nefavorabile Greciei, acuzată că „forțează” emigrația „slavofonilor”. La 20 august s-a produs un nou incident lângă satul Poroj din imediata apropiere a frontierei; căutând apă, doi soldați greci au trecut granița, unul fiind ucis, altul rănit, urmând un schimb de focuri între patrulele celor două părți. Între timp, la 2 august, a avut loc o demonstrație în fața Consulatului Greciei din Plovdiv, iar în noaptea de 15/16 august a explodat o bombă la domiciliul unui negustor grec din Burgas, proprietarul fiind rănit; în prealabil, toate locuințele grecilor din cunoscutul port de la Marea Neagră fuseseră însemnate cu cruci.

Pe de altă parte, la sfârșitul lunii iulie, Bulgaria mobilizase 4.000 de voluntari și ceruse Marilor Puteri acordul asupra măsurii. Grecia a protestat energic la Paris, Londra și Roma contra înarmării Bulgariei, deci violării tratatului de la Neuilly. Guvernul de la Atena a adus și argumentul că bugetul Ministerului bulgar de Război a ajuns la 1.200 milioane de leva față de numai 400 milioane în timpul lui Stamboliiski. În consecință, Conferința Ambasadorilor a decis că Bulgaria trebuie să reducă numărul voluntarilor până la nivelul efectivelor stabilite prin clauzele militare ale tratatului de pace. În ce privește incidentul de la Tarlis, Comisia de anchetă a stabilit că asasinatul a fost făpuit de unități militare grecești, singure responsabile, fără implicarea guvernului de la Atena²⁶.

Că incursiunile forțelor ORIM pe teritoriile Greciei și Iugoslaviei erau o realitate, nici un analist serios nu se îndoia, tot așa cum era evident că guvernul Aleksandăr Ţankov susținea pe liderii ei, îndeosebi pe generalul Aleksandăr Protogherov, autorul moral al asasinatului căruia i-a căzut victimă faimosul „voievod” Todor Alexandrov (septembrie 1924), un episod clasic al rivalității dintre clanuri²⁷.

Aceasta era atmosfera din relațiile bulgaro – elene în momentul când la Geneva, cu prilejul Adunării SDN, reprezentanții celor două state aveau să semneze actele relative la aplicarea angajamentelor privind protecția minorităților. În fapt, Protocolul Kalfov – Politis (29 septembrie 1924) era compus din două declarații adresate Consiliului SDN, una de guvernul bulgar, alta de cel grec; după ratificarea lor, acestea deveneau obligatorii din punct de vedere internațional. Conform acestora, membrii neutri ai Comisiei mixte bulgaro – elene – Marcel de Roover și A.C. Corfe – erau admiși să asiste guvernele de la Sofia și Atena în aplicarea angajamentelor privind minoritățile; în esență, cei doi cooperau cu delegatul elen în Comisia mixtă în chestiunile grecești, iar în cele bulgare cu delegatul bulgar. Era vorba, deci, de o tentativă a SDN de a suplini imperfecțiunile textelor de bază și a facilita aplicarea. Formula reprezenta un mecanism nou în domeniul protecției minorităților; Convenția greco – bulgară de la Neuilly rămânea în continuare esențială²⁸.

Prin acest act, guvernul de la Atena recunoștea existența unei „minorități bulgare” pe teritoriul Greciei. Faptul a nemulțumit profund cabinetul iugoslav din motive deja evocate. Oficiosul guvernamental „Politika” publica la 11 noiembrie 1924 articolul „Acordul greco – bulgar asupra Macedoniei”; pentru liderii de la Belgrad era evident că bulgarii vizau „recunoașterea lor /și/ în Serbia meridională”. În consecință, se afirma că la Sofia se avea în vedere modelul „Rumeliei Orientale (Unirea cu Principatul Bulgariei din 1885 – C.I.) și edificarea Bulgariei de la San Stefano”. Editorialul sublinia că prin această recunoaștere, „Grecia nu a fost inspirată de principiile realității și egalității, ci în mod unic de o politică ratată”. Ziarul observa că în perioada anterioară Grecia a considerat această minoritate drept „sârbă”, amintind că inițiatorul acordului – Nikolaos Politis –, în timpul vizitei de la Belgrad din noiembrie 1922, când a fost

pentru scurt timp ministru de externe, a propus omologului său, Momčilo Ninčić, „un proiect de acord similar relativ la minorități; există documente care să confirme”²⁹.

Urmarea acestei reacții a fost denunțarea (24 noiembrie) tratatului de alianță sârbo – elen din 19 mai 1913³⁰, condiția reinnoirii fiind o soluționare favorabilă intereselor Iugoslaviei a litigiilor cu Grecia³¹.

Sușozițiile Belgradului privind intențiile guvernului de la Sofia după semnarea Protocolului au fost fondate. Diplomația bulgară l-a considerat drept un succes important, și în consecință cercurile oficiale au ridicat din nou problema ieșirii la Marea Egee, de această dată cu dorința „de a dobândi ceva mai mult decât un simplu debușeu economic”, așa cum declara Hr. Kalfov lui Marcel de Roover, delegatul SDN în Comisia mixtă. Ministrul bulgar de externe se străduia să-l lămurească pe interlocutor – vădit contrariat pentru că ar fi fost o încălcare a articolului 48 –, declarând că susținea această idee „numai spre a da satisfacție poporului bulgar; Grecia să aibă răbdare, să ne lase timpul necesar spre a prepara opinia noastră publică, și chestiunea va fi rezolvată în conformitate absolută cu tratatul de la Neuilly”³².

Nervozitatea Belgradului și tentativele Sofiei de a supralicita în problema ieșirii la Marea Egee au consolidat curentul anti-bulgar din Grecia. La sfârșitul lunii decembrie 1924, mass media din Atena vehicula ideea că N. Politis nu a avut depline puteri „pentru a semna declarația, numită impropriu Protocol”, deci nu se pune problema unei ratificări³³. Era o reacție la faptul că Parlamentul bulgar sancționase deja actul de la Geneva (24 decembrie). Belgradul sugera la Atena că începerea negocierilor bilaterale depindea de anularea Protocolului³⁴.

Cert este că Grecia a comunicat Consiliului SDN motivele pentru care nu poate îndeplini obligațiile prevăzute în Protocol:

1. atitudinea guvernului bulgar față de Protocol a creat impresia că obiectivul era folosirea precedentului pentru o viitoare acțiune în Macedonia;
2. aplicarea Protocolului ar provoca fricțiuni între Grecia și alte state;
3. Bulgaria a manifestat deja dispoziția spre o aplicare unilaterală a Protocolului, în sensul că persecuțiile împotriva populației grecești s-au intensificat, deși Grecia a pedepsit aspru (16 ani închisoare) pe autorii evenimentelor de la Tarlis;
4. opinia publică elenă este unanimă contra Protocolului³⁵. S-a încercat în acest fel evitarea unei dezbateri parlamentare. O interpelare a opoziției nu a putut-o împiedica; după o discuție maraton, Parlamentul elen a respins Protocolul la 3 februarie 1925, orele 4³⁰ a.m. (155 voturi contra 77); a prevalat argumentul că aplicarea Protocolului ar fi constituit o imixtiune a SDN în afacerile interne ale Greciei; au fost evocate și alte rațiuni: facilități pentru propaganda străină, posibilități de manevră pentru ORIM³⁶. După o dezbateră în martie, în iunie 1925 Consiliul SDN a decis anularea Protocolului, Grecia reușind să iasă dintr-un impas politic major³⁷.

Ce legătură a existat între România și dezbaterile privind Protocolul Kalfov – Politis, deci protecția minorităților? Raportul a fost indirect și a avut în vedere statutul aromânilor din Grecia, un „dosar” voluminos și complex. Conform unui studiu elaborat la Ministerul de Externe al României în 1936, aromânii din Grecia erau răspândiți în regiunile Veriei (1.000 familii), Vodenei (350), Megleniei (1.200), Serres (1.200), Florinei (500), Grebenei (1.100) și în Salonic (250)³⁸. Se știe că prin schimbul de scrisori din august 1913, guvernul român a primit dreptul de a subvenționa instituțiile culturale (școli, biserici) aromânești din Grecia. Prin tratatul de la Sèvres (august 1920), li s-a acordat „valahilor” din Pind un gen de autonomie culturală, dar tratatul a devenit caduc din cauza războiului din Asia Mică. Catastrofa militară din Anatolia a provocat cel mai mare transfer forțat de populații cunoscut până atunci în istoria modernă; mulți refugiați greci au fost instalați în teritoriile locuite de aromâni.

Interesul guvernului de la București pentru condiția „valahilor” din Grecia nu a dispărut, dar după primul război mondial prioritățile diplomației românești au fost altele.

După proclamarea Republicii în Grecia (25 martie 1924) a intervenit o anumită răceală în relațiile româno – elene din cauza legăturilor dinastice; în vară însă Bucureștiul a recunoscut noul regim de la Atena și primul reprezentant diplomatic acreditat a fost Constantin Langa – Rășcanu; acesta își încheiase misiunea la Sofia în iulie 1924. Prezentarea sa la noul post a avut loc exact în perioada tensiunilor care au urmat incidentului de la Tarlis; la 4 septembrie, Langa – Rășcanu avea prima întrevedere cu ministrul grec de externe, Ghiorghios Roussos³⁹.

În contextul progreselor în direcția semnării Protocolului Kalfov – Politis, Langa – Rășcanu ridică în fața șefului diplomației elene problema situației aromânilor, „singurul punct care întuneca raporturile bilaterale”. Ministrul român observa că populația aromânească era singura dintre minoritățile din Grecia, „care nu nutrește sentimente iredentiste”, aducând drept argument faptul că o bună parte din corpul de elită al armatei grecești – „evzonii” – era constituit din „vlași epiroți”⁴⁰. Ghiorghios Roussos recunoștea justetea observațiilor interlocutorului său, chiar dacă remarca faptul că „multe plângeri (ale aromânilor – C.I.) sunt exagerate sau chiar nefondate”, și atrăgea atenția asupra imenselor dificultăți generate de instalarea refugiaților, care, firește, a afectat și pe aromâni. Ministrul elen promitea măsuri: „va telegrafia generalului / Alexandros/ Othonaios, guvernatorul militar al Macedoniei, să dea instrucțiuni autorităților”⁴¹.

După denunțarea de către Belgrad a tratatului de alianță sârbo – elen (24 noiembrie 1924), Grecia a dorit o apropiere strânsă de România, sprijin eventual în negocierile privind reînnoirea alianței greco – iugoslave sau chiar încheierea unui pact tripartit între Atena, București și Belgrad, proiect bine văzut și la Paris⁴².

Pentru a câștiga bunăvoința autorităților elene în privința aromânilor, guvernul român a decis să nu expulzeze pe grecii stabiliți în România după 1916, conform unei hotărâri generale privind străinii; în acest fel au fost exceptați cca. 25.000 de eleni, gest apreciat de cercurile politice și presa din Atena⁴³.

În aceste împrejurări, în ianuarie 1925, guvernul grec a intenționat să promulge un decret restabilind drepturile la autonomie culturală ale aromânilor din Pind. Dezbaterile furtunoase în jurul Protocolului Kalfov – Politis și respingerea acestuia de către Parlament au împiedicat transformarea acestei intenții în realitate⁴⁴.

În consecință, progresele în direcția ameliorării condiției aromânilor, nu au fost cele scontate, dincolo de opțiunea unora de a emigra în România. Chiar dacă o statistică greacă din 1928 – întocmită însă pe regiuni – arăta că numărul „kuțovlahilor” se ridica abia la 19.707 persoane, în anul școlar 1929/1930 funcționau pentru aromâni 25 de școli primare, frecventate de 946 elevi cu 66 institutori, un liceu la Grebena, un gimnaziu la Ioannina și o școală de comerț superior la Salonic⁴⁵. În deceniul următor se vor înregistra unele progrese.

În loc de concluzii, să observăm că statutul minorităților din Balcani în anii '20 a fost determinat îndeosebi de politicile naționale, deși s-a conturat prima dată un mecanism internațional de protecție a drepturilor acestora prin acțiunea SDN. Protocolul Kalfov – Politis a fost una din expresiile concrete ale funcționării acestui mecanism. Anularea lui a fost determinată de temerile provocate de orientările revizioniste ale Bulgariei. Diplomația română a încercat să utilizeze aceste împrejurări pentru a ameliora statutul aromânilor din Grecia.

Note

1. Scurt fragment din studiul „Minorități etnice în sud – estul Europei (1919 – 1939): dimensiunile unei probleme europene” în curs de elaborare în cadrul planului de cercetare al ISSEE.
2. Pentru detalii privind acest mecanism, vezi: Pierre Gerbet, Victor – Yves Ghebali, Marie – Renée Mouton, **Les Palais de la paix. Société des Nations et Organisation des Nations Unies**, Paris, Éditions Richelieu, 1973, p. 55 – 59.
3. Este vorba de Hristo Kalfov, ministrul de externe al Bulgariei, și Nikolaos Politis, reprezentantul Greciei la SDN.
4. Vezi: Aretis Tounda – Fergadi, **Ελληνο – Βουλγαρικές Μειονότητες: Πρωτόκολλο Πολίτη – Καλφωφ, 1924 – 1925** (Minorități greco – bulgare: Protocolul Politis – Kalfov, 1924 – 1925), Thessaloniki, 1986, 239 p.
5. Vezi punctul de vedere bulgar despre negocierea păcii în Hristo A. Hristov, **България, Балканите и мирът, 1919** (Bulgaria, Balcanii și pacea, 1919), Sofia, 1984, p. 204 și urm.; punctul de vedere grec în N. Petsalis – Diomidis, **Greece at the Paris Peace Conference (1919)**, Thessaloniki, 1978, p. 256 și urm.
6. Arhiva Ministrului Afacerilor Externe al României (în continuare AMAE). F. 71 Bugaria, 1920 – 1932, vol. I, f. 2: Telegramă Sofia, nr. 25/28 decembrie 1919, Ionescu.
7. **Чехословацки извори за българската история** (Izvoare cehoslovace privind istoria bulgară) (în continuare CIBI), T. 1, Sofia, 1985, p. 40 – 42; Raport Sofia, 1 iunie 1920, Rudolf Künzl – Jizersky; cf. Stajko Trifonov, **Аптантата в Тракия 1919 – 1920** (Antanta în Tracia, 1919 – 1920), Sofia, 1989.
8. Arhiva Bibliotecii Naționale a României (în continuare ABN). Fond Saint Georges, P. VIII, D. 7, f. 49: T. (secretă) Atena, f.n. 2 septembrie 1920, Venizelos.
9. CIBI, I, p. 76 – 78: R. Sofia, 14 decembrie 1920, Künzl – Jizersky.
10. **Външната политика на правителството на ВЗНС ноември 1919 – юни 1923. Александър Стамболийски. Документално наследство** (Politica externă a BZNS – noiembrie 1919 – iunie 1923. Aleksandăr Stamboliiski. Moștenire documentară), Sofia, 1989, p. 236 – 237: Notă din Genova, nu mai târziu de 10 mai 1922, nesemnată, dar sigur inspirată de Stamboliiski.
11. Arhivele Statului București. Arhiva Istorică Centrală. Microfilme (în continuare ASB – AIC – M) S.U.A., rola 627, cadrele 883 – 884: R. Sofia, nr. 110/18 iunie 1922, Charles Wilson.
12. AMAE. Franța. Relații cu România, 1920 – 1926, vol. 63, f. 33: T. Paris, nr. 126/16 iunie 1922, Victor Antonescu.
13. **Ibidem**. F. 71 Bulgaria. Relații cu România, vol 69, f. 92; R. Sofia, nr. 126/16 iunie 1922, Langa.
14. CIBI, I, p. 151 – 152: R. Sofia, 7 octombrie 1922, Bohdan Pavlu.
15. **Ibidem**, p. 159: T. Praga, 18 noiembrie 1922, Vaclav Girsu.
16. **Ibidem**, p. 187: R. Sofia, 14 aprilie 1923, Bohdan Pavlu.
17. **Ibidem**, p. 190 – 191: R. Atena, 21 aprilie 1923, Karel Mercir.
18. AMAE. F. 71 Bulgaria, 1920 – 1932, vol. I, f. 148 – 150: R. Sofia, nr. 2806/27 septembrie 1923, Langa. Sunt reproduse declarațiile premierului Al. Țankov și ministrului de externe Hr. Kalfov făcute ziarele „Neue Freie Presse” și „Le Temps” din 20 și 21 septembrie 1923.

19. Arhiv. Makedonija. Skopje. Microfilme din Arhivele SDN din **Geneva** (în continuare AMS. MG.) – 1918: Notă privind memoriul lui Kusev, Geneva, 28 noiembrie 1923.
20. **Ibidem**.
21. **Ibidem** – 1919: Minuta lui H. Rosting către E. Colban, Geneva, 29 februarie 1924.
22. **Ibidem**: Minuta lui E. Colban, Geneva, 23 aprilie 1924.
23. **Vezi**: Aretis Tounda – Fergadi, **op. cit.**, p. 41 și urm.
24. AMS. MG. – 1919: Minuta a întâlnirii dintre St. Kolokotronis și E. Colban, Geneva, 6 mai 1924.
25. **Ibidem**: Minuta a convorbirii, Geneva, 12 mai 1924.
26. **Vezi** detalii în ASB – AIC – M. SUA, r. 583, c. 564 – 570: R. Atena, 1 septembrie 1924, dr. Velner; cf. **La Macédoine. Recueil de documents et matériaux**, Sofia, 1980, p. 746 – 747.
27. ASB – AIC. Fond Casa Regală Ferdinand, D. 10/1924, f. 1 – 2: R. Sofia, nr. 2136/18 septembrie 1924, Trandăfirescu.
28. Aretis Tounda – Fergadi, **op. cit.**, p. 76 și urm.
29. AMG. MG – 1918: copia acestui articol.
30. Diplomatski Arhiv Drzavnog Sekretarijata za Inostrane Poslove (Arhiva Diplomatică a Secretariatului de Stat pentru Afaceri Externe) (în continuare DA) Belgrad. F. 1 – Paris – 1924: T. Belgrad nr. 9655/15 noiembrie 1924, Nincic'.
31. **Ibidem**. F. 1 – Paris – 1924: **Aide – Mémoire** prezentat de Legatia Iugoslaviei din Paris guvernului Franței, nr. 1448/28 noiembrie 1924.
32. AMAE. F. 71 Bulgaria, 1920 – 1932, vol. 1, f. 207 – 208: R. (strict confidențial) Atena, nr. 1758/3 decembrie 1924, Langa. Ministrul român relatează conversația avută cu de Hoover, sosit de puțină vreme de la Sofia.
33. AMG. MG. – 1919: sunt reproduse fragmente dintr-un articol publicat în „Messenger d'Athènes” din 28 decembrie 1924.
34. DA. Belgrad. F. 3 – 1925: T. Belgrad către Paris, f.n./1 ianuarie 1925, Nincic'. Ministrul iugoslav de externe transmitea o telegramă sosită de la Atena pentru informarea regelui Alexandru, aflat în Franța.
35. ASB – AIC – M. SUA, r. 593, c. 578 – 579: R. Atena, nr. 9/6 februarie 1925, Laughlin.
36. **Ibidem**, c. 579 – 580.
37. **Vezi** deciziile SDN la Aretis Tounda – Fergadi, **op. cit.**, anexe, p. 197 – 220.
38. ABN. Fond Saint Georges, P. LXVI, D.L., f. 13: studiul „Români de peste hotare”, elaborat de Petre Petrinca, șef de serviciu în Direcția Minorități din Ministerul Afacerilor Externe, București februarie 1936.
39. AMAE. F. 71 Grecia, Relații cu România, vol. 84, f. 45 – 46: R. (confidențial) Atena, nr. 1225/4 septembrie 1924.
40. **Ibidem**, f. 47: R. Atena, nr. 1286/17 septembrie 1924, Langa.
41. **Ibidem**.
42. **Ibidem**, f. 61 – 63: R. (confidențial) Atena, nr. 1747/30 noiembrie 1924, Langa.
43. **Ibidem**, f. 66 – 67: R. Atena, nr. 1920/21 decembrie 1924, Langa.
44. ABN. Fond Saint Georges, P. LXVI, D. 1, f. 14: studiul citat.
45. **Ibidem**.